

УДК 316.1:005

ПОЛІТИЧНІ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ: ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

Полторак Володимир Абрамович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології, соціології та гуманітарних наук Дніпропетровського університету економіки та права ім. Альфреда Нобеля

У статті аналізується політична стратифікація сучасного українського суспільства. Особлива увага приділяється визначенню чинників інституціалізації політичних нерівностей. Розглядаються шляхи корекції політичної стратифікації в процесі організації виборів в Україні.

Ключові слова: демографічне суспільство, політична стратифікація, інституціалізація політичних нерівностей, чинники інституціалізації.

В статье анализируется политическая стратификация современного украинского общества. Особое внимание уделяется определению факторов институционализации политических неравенств. Рассматриваются пути коррекции политической стратификации в процессе организации выборов в Украине.

Ключевые слова: демократическое общество, политическая стратификация, институционализация политических неравенств, факторы институционализации.

The political stratification of the modern Ukrainian society is analyzed in the article. The particular attention is paid to the factors determining the institutionalization of political inequalities. The ways of political stratification correction in the organization of elections in Ukraine are considered.

Keywords: social stratification, political stratification, institutionalization of political inequalities.

Аналіз проблематики соціальних нерівностей на індивідуальному та груповому рівні здійснюється сьогодні в соціологічній літературі достатньо часто, хоча й не так глибоко, як того заслуговує означена проблематика. В першу чергу йдеться про наявність об'єктивних вибитків та тенденцій, що пояснюються специфікою соціальної стратифікації суспільства. Зокрема, коли мова йде про соціальні відмінності між людьми у будь-якому, у тому числі сучасному демократичному суспільстві, виокремлюються об'єктивні чинники, які "сприяють" соціальній нерівності. Так, враховуються такі відмінності, як етнічна приналежність, статеві та вікові особливості, фізичні та інтелектуальні можливості, що притаманні різним особистостям від народження; відмінності, що виникають між людьми у зв'язку із тим, які вони виконують професійні ролі; різниця, яка обумовлена елементами володіння (власністю, товарами і т. ін.) та деякі інші.

Такі відмінності мають (чи їм надано) достатньо чіткий інституціалізований характер. Вони виходять із демократичних конституцій, що гарантують права приватної власності, певні пільги для деяких категорій населення і таке інше. При цьому наявність соціальної стратифікації, тобто відмінностей у соціальному стані між різними групами населення та індивідами, не проблематизується, за винятком випадків, коли соціальна нерівність об'єктивно досягає катастрофічних масштабів (що сьогодні спостерігається, наприклад, в Україні).

Зовсім по-іншому виглядає проблема нерівності, коли йдеться про політичні процеси, зокрема проблеми нерівності у володінні політичною владою, доступу до неї та її використання. Адаже в демократичному суспільстві, виходячи з його сутності, рівні політичні права та обов'язки (зокрема право брати участь у виборах чи бути на них обраним) надаються будь-якому члену суспільства. Тобто, в ідеалі в демократичному суспільстві (а саме таким прагне бути українське суспільство) взагалі не може існувати політичної нерівності, політичної стратифікації. Тим більш не може йти мова про її інституціалізацію.

Але, як відомо, практично кожний громадянин (особливо, коли мова йде про суспільства, які знаходяться в процесі демократичного транзиту) відчуває та бачить на практиці, що явище політичної нерівності між громадянами та різними групами громадян є достатньо розповсюдженим.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних інтерпретацій політичної стратифікації в сучасних демократичних суспільствах та суспільствах демократичного типу, а також чинників інституціалізації політичних нерівностей (на прикладі України).

Наголосимо, що реалізація цієї мети носить пошуковий характер, оскільки проблема, яка аналізується, досліджена сьогодні дуже поверхньо як у соціологічній, так і у політологічній літературі.

Аналізуючи зазначену проблему, в першу чергу підкреслимо, що як реальна практика, так і результати наукових досліджень по за цих питань, які, хоча й не дуже часто, все ж здійснюються, свідчать про наявність соціальної стратифікації політичного простору в демократичних державах (про інші – авторитарні чи тоталітарні режими – у цьому плані навіть не йдеться). Більш того, така соціальна стратифікація політичного простору є дуже складною, багатошаровою, ієрархічною.

Існують різні підходи до характеристики соціальної стратифікації політичного простору. Найбільш коректним, з нашої точки зору, можна визначити підхід, запропонований російським політологом О.І. Соловйовим. На його думку, політичний простір стратифікується завдяки існуванню трьох груп суб'єктів:

- індивідуальних суб'єктів (мікроакторів), до яких входять пересічні громадяни, що тим чи іншим чином беруть участь у політичній діяльності, представники бюрократії, еліти, політичні лідери і т. ін.;
- групових суб'єктів (макроакторів), що включають в себе різні соціальні (зокрема й національні) групи, колективи і т.п.;
- інституціональні суб'єкти (організаційні актори), серед яких, зрозуміло, політичні партії, громадські рухи, лобі та ін., що реалізують деякі представницькі та виконавчі функції в політичній системі [1, с. 103-104].

У цьому контексті зазначимо, що деякі дослідники розділяють поняття "суб'єкт політики" та "політичний суб'єкт". Щодо останнього, то до *політичних суб'єктів* відносять людей та організації, для яких політична діяльність не є основною, але які у тій чи іншій мірі беруть участь у політичному житті, впливають на політичні процеси. При певних умовах (наприклад, під час виборів) вони можуть ставати суб'єктами політики та впливати на прийняття політичних рішень. Існують й організації, інститути (наприклад, церква), що не завжди (з представленої вище точки зору) можуть розглядатися як реальні суб'єкти політики, але тим чи іншим чином вони можуть впливати на організацію політичного життя.

Коли ж мова йде про *суб'єктів політики*, то маються на увазі люди та організації, що реально володіють політичною владою (чи хочуть нею оволодіти); тобто політичні лідери, політичні партії, громадські рухи і т. ін. [2, с. 122]. З нашої точки зору, такий підхід є дуже дискусійним, оскільки будь-який індивід, будь-яка організація чи група людей потенційно є суб'єктом політики, може впливати на реалізацію політичної влади, більш того – бажати брати максимально активну участь в її реалізації.

У цьому плані існують такі дві проблеми. Перша – завдяки соціальній стратифікації політичного простору та владним нерівностям, не всі індивіди, групи мають змогу бути суб'єктами політичного простору. Друга проблема: характер та інтенсивність участі різних громадян та груп громадян у політичній діяльності дуже різняться.

Якщо казати про другу з названих проблем, то треба зазначити, що як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (зокрема О.І. Вишняк, О.Д. Куценко та ін.) не тільки звертали увагу на наявність різниці у характері та інтенсивності включення різних груп громадян та організацій у політичну діяльність, але й робили спроби виділити різні групи таких учасників. Так, вже у 60-ті роки ХХ століття американські вчені виділили шість різних типів участі в політиці: "активісти", що спрямовують свою енергію на різноманітні форми політичної участі; "учасники кампаній", чия активність пов'язана винятково з електоральними формами; "провінціали", що беруть участь тільки у тих політичних формах, що торкаються вирішення місцевих проблем; "егоеїсти", для яких головне – участь у тих формах, що дозволяють вирішувати особисті проблеми; "голосуючі", чия участь виявляється тільки в акті голосування під час виборів; "цілком пасивні" громадяни, які практично не беруть участі у будь-яких формах політичної активності.

Можна зауважити, що ця класифікація, як і практично всі інші, що розроблені та використовуються сьогодні, не враховує багато факторів, що як впливають на інтенсивність політичної участі громадян і характеризують її специфіку. Однак очевидно, що у всіх цих випадках мова йде про те, яким чином громадяни самостійно, із власного бажання беруть таку участь. Тобто йдеться про те, чи *"хочуть"* та як само громадяни брати участь в політичній діяльності. Що ж до першої з зазначених вище проблем, то тут вже мова йде про те, яким чином та наскільки *"можуть"* громадяни брати таку участь.

Тобто йдеться вже про так звану політичну стратифікацію суспільства, яка, на відміну від соціальної стратифікації, є процесом розшарування суспільства на різноманітні верстви, розташовані в ієрархічному порядку за доступом до політичної участі та влади. Така політична стратифікація, на думку О.Д. Куценко, залежить від соціальної дистанції між функціонуючими елітами та поза елітними групами, правлячими та залежними класами в сучасних суспільствах, від особливостей зв'язку між державними інституціями та громадянським суспільством. Виділяють, зокрема, такі моделі стратифікації політичного простору: елітаристську, модель правлячого класу; плюралістичну, демократичного елітизму та деякі інші.

"Форма слабкої ієрархії, – справедливо зауважує О.Д. Куценко, – пов'язана з плюралістичною моделлю організації влади в суспільстві/державі, масштабним та інтенсивним впливом громадян та політичних об'єднань на процес прийняття суспільних рішень, поліцентричністю еліт, множинністю та відкритістю суспільно-політичних організацій. Ця форма потребує високої узгодженості у взаємодіях між усіма групами інтересів і

їхньої спроможності йти на політичні компроміси заради досягнення загального благополуччя. Форма є нестійкою й тяжіє до посилення ієрархії як способу збереження певного порядку. Для сильної ієрархії притаманними є жорсткий розрив між правлячими і залежними класами, функціонуючою елітою та позаелітними групами, висока концентрація ресурсів. Форма розвивається на тлі розвинутої класово-статусної системи, а також глибокої внутрішньої інтегрованості функціонуючої еліти, яка прагне до соціальної закритості. У сучасних індустріальних суспільствах вона отримала розвиток, зокрема в т. зв. елітному корпоративізмі (в різновидах бюрократичного, авторитарного, олігархічного, ліберального тощо), який означає проникнення організованих груп інтересів у систему державної влади; при цьому окремі групи отримують привілейовані позиції впливу на формування і виконання законів і державної (в т.ч. місцевої) політики [3, с. 377-378].

Повністю солідаризуючись із автором наведеної цитати, зазначимо, що, хоча конституції сучасних демократичних держав дійсно проголошують рівні права громадян на доступ до влади та участь у її реалізації, насправді об'єктивно існує ієрархізація політичних прав та можливостей громадян. Це один бік проблеми, що розглядається. Але існує й інший: а чи може подібна ієрархізація політичних прав громадян бути тим чи іншим чином інституціалізованою?

З точки зору автора статті, це цілком можливо. Хоча ці процеси не є простими, вони реалізуються, зокрема, через розробку та впровадження різноманітних законів, що тим чи іншим чином доповнюють конституції, або тлумачать, уточнюють їх окремі положення. Саме про це дуже яскраво свідчить український досвід, зокрема практика "переробки" законів про організацію виборів, які міняються тим чи іншим чином практично перед початком кожної виборчої кампанії в залежності від інтересів тих чи інших груп, що на відповідний час переювають у владі.

Так, у свій час в інтересах Блоку Юлії Тимошенко та Партії регіонів в Україні була запроваджена пропорційна система виборів, яка дозволяла увійти до державних органів влади лише представникам цих двох політичних угруповань. Надалі ця система, яка була впроваджена і на місцевому рівні, продемонструвала свою недостатню ефективність. Зокрема, постали проблеми, пов'язані із практичною неможливістю оновлення політичної еліти. Але головне: виявилось, що на рівні селищ, міст, районів, областей така пропорційна система на практиці віддаляла владу від народу, громадян; люди просто не знали, хто репрезентує їх інтереси у місцевих органах влади.

Тому у 2010 році в процесі організації місцевих виборів владні структури вимушені були повернутися частково до мажоритарної системи виборів у місцеві органи влади, місцеві ради з метою включення до боротьби "молодих" партій та політиків. До речі, і цей процес був непростим, мав свої специфічні обмеження. Наприклад, балотуватися в місцеві органи влади заборонено було, по-перше, політичним блокам; по-друге, не мали можливості висуватися на деякі виборні посади люди, що не є членами політичних партій.

Дуже наглядним відповідний процес є перед початком виборчої кампанії у Верховну Раду України, що відбудеться у 2012 році. Основною метою, що переслідує "партія влади", працюючи над корекцією відповідних законів є впровадження змішаної системи, коли половину парламенту складуть "мажоритарними". Завдяки цьому в українському парламенті може бути створено така більшість, яка забезпечить інтереси "партії влади" навіть у тому випадку, якщо чисельність голосів, які будуть за неї віддані при голосуванні по партійних списках, буде недостатньою (як це було у 2002 році, коли Л. Кучма, не задовольнившись тією незначною кількістю депутатів, які пройшли в Раду від блоку "За єдину Україну", створив умови, за якими практично подавляюча більшість депутатів-мажоритарників вимушена була "вступити" у парламентську більшість).

Вище ми розглянули лише один з чинників інституціалізації політичних нерівностей в суспільстві. Безумовно, існують й інші. Усі вони, зокрема, пов'язані із функціонуванням політичної та інших еліт, національними групами та їх роллю в реалізації політичної влади (очевидно, що у деяких випадках політичні "пільги" закріплюються тим чи іншим чином за представниками певних національних або етнічних груп), місцем та роллю у цих процесах такої соціальної групи, як бюрократія, потребують глибокого наукового аналізу.

Здійснений нами аналіз чинників інституціалізації політичних нерівностей дозволив дійти наступних висновків. По-перше, соціальна та політична нерівність поміж представниками різних соціальних груп у політичному просторі реально існує, не зважаючи на будь-які, навіть найбільш демократичні, конституції сучасних країн. По-друге, такі нерівності можуть навіть тим чи іншим чином (зокрема, через прийняття та реалізацію певних законодавчих актів) бути інституціалізованими. По-третє, все це свідчить про те, що процеси демократії, її впровадження не є простими та лінійними, вони потребують глибокого наукового аналізу, який повинен здійснюватися з урахуванням тих особливостей, які несе в собі політична система тієї чи іншої держави на відповідному етапі її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Соловьев А.И. Политология. Политическая теория, политические технологии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 559 с.; Политическая социология / Под ред. В.Н. Иванова, Г.Ю. Семигина. – М.: Мысль, 2000. – 296 с.; 2. Куценко О.Д. Стратифікація політична // Соціологія політики: енциклопедичний словник / Авт.-упоряд.: В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – С. 376-378.